

1929 DÜNYA EKONOMİ BUHRANI VE TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Yaşar SEMİZ */ Yrd. Doç. Dr. Osman AKANDERE**

ÖZET: Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1929 yılına kadar Osmanlı döneminden kalan evrak-ı nakdiye miktarını artıramadı. Hatta reel anlamda para arzında bir gerileme bile söz konusuydu. Hükümetin 1923-1929 döneminde para politikası açısından pasif tutumu, özellikle tarımsal yapısı itibarıyla mevsimlik dalgalanmalarla karşı karşıya gelen Türkiye’de zaman zaman olumsuz etkilere sebep oldu. Buna ilave olarak Lozan Antlaşması gereği 1929 da uygulamaya konulacak yeni gümrük tarifesinin resimleri çok fazla yükselteceğini düşünen spekülâtör-lerin kişisel çıkarları için büyük oranda mal ithal ederek Türk parasını dışa akıtmaları, 1929 Dünya İktisadî buhranı ile birleşince Türk parasının değerinde ciddi düşme oldu. Bu sebeple aynı yıl içinde Türkiye’nin ödemeler bilançosundaki açığı birden bire iki katına çıkarak 101 milyona ulaştı.

Bu çalışmada 1929 Dünya İktisadî Buhranı’nın Türkiye’deki etkileri, Türk parasının değer kaybetmesinde rol oynayan faktörler ve alınan önlemler değerlendirilmektedir

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Parası, 1929 Dünya İktisadî Buhranı, Spekülasyon, Güven

ABSTRACT: *After the announcement of the republic, the consequent governments couldnot increase the national income Per capita until 1929. Even to the extend that the crculated currency was subject to set back. The policies of the Government between 1923 – 1929 were inadequate specifically in agriculture, being an agricultural country that time, resulted in seasonal fluctuations that from time to time had caused negative implications. On top of this and as a requirement of Lossane Treaty Turkish government had to increase the tax on imported items which lead to some individuals(speculators) buying more foreign goods which subsequently caused the flow of the national currency abroad. The flow of currency abroad coincided with the international crisis which lead to more serious fall of the value of Lira. The same year the foreign debt was doubled.*

* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi

** Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu öğretim üyesi

In this study, 1929 international economic crisis' effect on Turkey, the reasons for the currency devaluation and combating measures are discussed.

Keywords: Türkiye, Turkish currency, 1929 international crisis, speculations, confidence.

GİRİŞ

Türk ekonomisi 1923-29 döneminde tamamen ziraî bir karakter göstermekteydi. Bunda, uzun süre devam eden savaşların yanı sıra az çok sanayi şubelerini ellerinde tutan gayri Müslimlerin savaş yıllarında Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmaları ve onların boşalttıkları sanayi ve dış ticaret sahalarına yeni kadroların yerleştirilmemesinin rolü vardır. Bu sebeple Türkiye, 1929 yılına demir, çelik, makine v.b. gibi teknik malzemelerin yanı sıra un, şeker, Amerikan bezi gibi bazı temel ihtiyaç maddelerini de ithal etmek zorunda idi¹. Bunun önüne geçilebilmesi için 1927'de yeniden düzenlenip yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi yatırımcılarının desteklenmesine rağmen kısa vadede yatırımlarda beklenen gelişme sağlanamadı. Bu sebeple hükümet iktisadî kalkınmanın finansmanı için gerekli müesseselerin kurulması ve etkin organizasyona kavuşturulması gayesiyle 1929'a kadar dolaylı, 1930'dan sonra doğrudan ekonomiye müdahale etti. Özellikle sanayii, tarımı, ve ticareti geliştirmek gayesiyle yeni tedbirler aldı. Demiryolu ve diğer alt yapı yatırımlarına önem verdi, ekonomideki yabancılaşmayı önlemek amacıyla imtiyazlı yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolları, limanlar, maden işletmeleri, büyük kentlerin su, elektrik, haberleşme ve taşıma ihtiyacını gideren işletmeleri millileştirmeye başladı.

Tarım sektöründe ise az çok piyasaya kapalı işletmelerin hakimiyeti söz konusuydu. Bununla beraber ürünlerin nispeten elverişli fiyatlarla satıldığı 1923-28 döneminde gerek yeni işletmeleri kurma, gerekse eskilerini onarma ve daha verimli tarım aletleriyle donatma yolundaki yatırımlarda gözle görülür bir artma vardır². Türkiye, tarımdaki bu gelişmelerin yanı sıra 1929'da gümrük tarifeleri-

¹ Bu alanda Osmanlı'dan devir alınan miras 1923-30 dönemindeki gelişmelerle ilgili geniş ve ayrıntılı bilgi için, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin neşrettiği, 1930 senesi Sanayi Kongresi Raporlar, Kararlar, Zabıtlar, Ankara 1930.; Hüseyin Avni-Halit Güler, Türkiye'de Sanayii'nin İnkişafı, İstanbul (İstanbul Milli Sanayi Birliği Yayını), 1937.; Eldem Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, İstanbul 1970. Keyder Çağlar, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Ankara 1982; Ökçün Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları sanayi İstatistikleri, Ankara 1984'e bakılabilir.

² Ayrıntılı bilgi için bak. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931 Birinci Ziraat Kongresi Raporları, 2 cilt, Ankara 1932.; Keyder, A.g.e.

nin kontrol hakkının ele geçmesinden³ doğacak vergi kaynaklarıyla, aynı yıl yürürlüğe konacak olan alt yapı programlarının belirli oranlarda finanse edilebileceği düşüncesiyle, 1929 yılına oldukça iyimser girdi. Meselâ: Cumhurbaşkanı Atatürk 1 Kasım 1928'de TBMM'nin 3. dönem II. toplanma yılını açarken söylediği "*Efendiler vatan iktisadiyat tedbirlerinin başında addettiğimiz muvassala faaliyetleri önümüzdeki senelerde gözle görülür neticeler vermeğe namzettir...*"⁴ ve 1929 senesi 1 Kasım'ında 3. dönem toplanma yılını açarken söylediği "*Ziraatte, geçen istihsal senesi bazı muntikalarda tabii tesirattan ziyade zarar oldu. Bununla beraber vaziyet evvelki senelerin darlığına nispetle umumiyetle normale yaklaşmıştır denebilir... Ticaret sahasında normal şeraitin tesis ve takviyesine devam olunacaktır. Bir sene zarfında teşekkül eden Türk şirketlerinin temsil ettikleri sermaye 15 milyon lirayı geçmektedir. Bu ve ticaret tahsili için görülen ziyade rağbet ticarette intibahın kuvvetli delilleridir...*"⁵ sözlerinden iyimserliğini izlemek mümkündür. Hakeza dönemin Başbakanı İnönü'de aynı iyimserliği "*İktisadi vaziyetimiz ümitle dolu bir devrededir. Yedi seneden beri bazı mahdut vilayetlerimizde az çok devam eden ve bilhassa son üç senede ziyadesiyle darlaşan ziraat ahvali daha müsait bir devreye giriyor...*"⁶ şeklinde dile getirdi. Benzer iyimserlik zaman zaman basında da yer aldı⁷.

BUHRANIN TÜRKİYE'DEKİ ETKİLERİ

Gerçekten de 1929 buhranı ilk zamanlardan itibaren bizde zirai ürünlerin fiyatlarında büyük düşümlere sebep olmasına rağmen ⁸ üretimde artma devam

- 3 Kurmuş, Orhan, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler" "O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi Özel Sayısı, Ankara 1978; "Yeni gümrük Tarifemizin İlk Esası yetiştirdiğimiz Maldan Azami Resim" "Milliyet, 8.5.1929.
- 4 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.1, Ankara 1961,s.376; Öztürk Kazım Atatürk'ün TBMM'deki Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları, C.2, Ankara 1986,s.1059.
- 5 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.1,s. 377-380; Öztürk, A.g.e.,C.2,s.1072.
- 6 Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, İstanbul 1946,s.198.
- 7 H.Z. "Türkiye ve Türkleri Amerika ve Amerikalılar Kadar Zengin Yapmak Kabildir", Cumhuriyet , 1.7.1929. Bu seneki mahsul memleketi idare edecek", Cumhuriyet, 2.7.1929.
- 8 Buhranla Türkiye'nin temel ihtiyaç mallarının fiyatlarındaki ani düşüş bir arz fazlalığı yarattı. Bundan dolayı 1923-31 yılları arasında buğday fiyatlarında yaklaşık % 50, pamukta % 60 gibi azalma oldu. Bak. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası N.6

etti. Bunun önemli bir sebebi fiyatların düşmesiyle azalan gelir miktarlarının bir süre için üretimi artırma yöntemiyle karşılaşmanın düşünülmüş olmasıdır. Ancak fiyatlardaki düşmenin kontrol edilememesi üzerine bilhassa ihraç ürünlerinden tütün, pamuk, afyon vb. üretim sahalarında ciddi daralmalar görüldü.⁹ Hububatta fiyat düşüşü daha fazla olmasına rağmen¹⁰ üretim miktarındaki azalma daha yavaş oldu. Ancak tarım ürünleri fiyatlarındaki hızlı düşüş, sadece tarımsal gelirleri olumsuz yönde etkilemekle kalmadı, ekonominin bütün kesimlerinde kendisini gösterdi.¹¹ Tarım sektöründe görülen dalgalanmanın Türk ekonomisini bu kadar etkilemesinin sebebi Türkiye'deki ithal ürünlerinin tamamının tarım ürünlerinden oluşmasından kaynaklanıyordu. Dönemin görgü tanıklarından A. Hamdi Başar, tarım ürünlerindeki fiyatların düşmesinden sosyal yapının nasıl etkilendiğini izah ederken "... Köy gittikçe fakirleşiyor, yaşamayacak hale geliyordu. Hele son Dünya Buhranıyla beraber mahsul ve bilhassa buğday fiyatlarının düşmesi büyük bir panik husule getirmişti. Köylü mahsülünü satarak tohum masraflarını bile karşılayamıyor, öbür taraftan vergiler banka faiz ve rüsumlarını ve piyasa borçlarını ödemek için tazyik altında kalıyordu."¹² demektedir. Oysa mahsülün nispeten para ettiği krizden önceki dönemde köylünün yeme ve giyinmesinde bir düzelme bir bolluk görülmekteydi

13.

Haziran 1936, s.267, Milliyet,9.10.1929, Ayın Tarihi, S. 18, Mayıs 1935,s.92; C.H.F. 3. Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931,İstanbul 1931,s.47. Fiyatların düşmesinden sonra üzüm, pamuk, ham ipek vb. gibi ürünlerin üretimi ve ihracatı artmasına rağmen bu ürünlerden hazineye sağlanan gelir azalmaya devam etti. Bak. İstatistik Yıllığı,1935-36,s.251-253 ve buna ek.

- 9 Yalnız pamuk sahasında 1933'ten sonra yerli dokuma sanayiinin kurulmasıyla üretimdeki düşüş durmuştur.
- 10 Çelik Aruoba, Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar, " Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi", Ankara 1982,s.86.
- 11 Hatipoğlu, Ş.R., Türkiye'de Zirai Buhran, Ankara 1936, s.81 ve devamı.
- 12 Başar, Ahmet Hamdi, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,Ankara 1981,s.21.
- 13 Bu dönemle ilgili sosyal hayatın bir kesiti için bkz. Hasan Fehmi, " Köylerimizin Tarihinden " Hakimiyeti Milliye, 11.12. 1931.; Tokin, F. Hüsrev, Türkiye'de Köy İktisadiyatı, İstanbul 1934,s.22-24; Tokin F. Hüsrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", Kadro, C.1, S.3, s.25-34, Arioba, A.g.m., s.82-83; Hatipoğlu, A.g.e., s.88 ve devamı.

Buhranın bizdeki ilk belirtileri Türk parasının hızla değer kaybetmesi şeklinde görüldü¹⁴. Türk parasının 1923'ten itibaren yavaş bir şekilde seyreden değer kaybı Mayıs 1929'dan itibaren hızlanması üzerine bir panik havası doğdu¹⁵. 1923'ten itibaren Türk parasının İngiliz Sterlini, Fransız Frangı ve ABD doları karşısındaki değeri aşağıda ki tabloda görüldüğü gibidir¹⁶.

Tablo I.

1923-1932 Yılları Arasında Türk Lirası'nın Belli Başlı Yabancı Paralar Karşısındaki Değeri

Yıllar	£ /TL	20 Fransız Frangı (TL olarak)	US \$ 1 /TL	Bir Türk Altını (TL olarak)*	Tedavüldeki Banknot (Milyon TL)
1923	7.62 ²⁴	2.21 ¹²	1.67 ⁸³		
1924	8.72 ⁷⁴	2.03 ¹⁶	1.88 ²⁴	8.15	161
1925	8.90 ⁸⁷	1.72 ⁸⁶	1.83 ³⁴	8.13	165
1926	9.2999	12.5 ¹⁶	1.90 ⁸⁸	8.9	153
1927	9.46 ⁶⁸	15.2 ⁴¹	1.93 ⁸⁸	8.26	153
1928	9.56 ¹⁹	15.3 ⁸⁸	1.95 ²⁵	8.30	153
1929	10.08	16.2 ⁵	2.06 ⁸⁷	8.74	159
1930	10.34 ⁰⁷	16.7 ⁷²	2.12 ⁸⁹	9.17	159

14 Köklü, Aziz, Türkiye'de Para Meselesi, Ankara 1947,s.35.; Tekeli,İlkin A.g.e.,s.77; Yunus Nadi, " Türk Parasının Kıymetini Mutlaka Yükseltmek Hayat Şartımızdır", Cumhuriyet, 15.12.1929; Yunus Nadi, "Cihan İktisadi Bühranın Sebepleri ", Cumhuriyet, 13.10.1931; Ali Süreyya, "Bizde Bühranın Sebepleri ", Cumhuriyet,18.4.1933; Aydemir, Şevket Süreyya, Cihan İktisadiyatında Türkiye, Ankara 1931.

15 Bu sebepten İnönü, yapacağı icraatlar için Kabineden yeniden güven oyu istemek zorunda kaldı. Milliyet 13. 12. 1929. Panik için ayrıca bak. Bazı örnekler, " İngiliz Lirası alabildiğine Yükselmektedir" ; Bu Tereffunun Sonu Ne Olacak "; " Meşum Tereffü Devam ediyor" Cumhuriyet,12.5.1929; 21.10.1929 ve 1.12.1929; Ali Rıza Seyfi, " 1929 senesinde Para Piyasası", İTSOM. N. 2, Şubat 1930.

16 T.C. Ticaret Vekaleti, Konjonktür, Şubat 1940 seri A.N. 2, S.2.; 16 Mart 1940; N.3, s.22; İstatistik Yıllığı 1935-1936,s.333-335.

* Bir Türk altını 916 2/3 ayarında ve 7.21657 gram veznindedir.

1931	9.68 ⁹⁷	16.8 ²⁷	2.11 ⁹⁴	9.19	159
1932	7.55 ⁹²	17.066	2.11 ⁹³	9.29	164

Türk parasının buhran yıllarında değer kaybının hızlanmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1 - Savaş yıllarında mahsur ve birçok ihtiyaçtan mahrum yaşamının verdiği endişeyle Lozan barışından sonra ithal ürünlere karşı halkın aşırı talebi.

2 - Yeni gümrük tarifelerinin tatbiki; Gümrük tarifelerinin yeniden düzenleneceği tarihin önceden açıklanması, ithal malı ile ticaret yapan bazı tüccarların kısa süre içinde çok yüksek miktarda malı getirmelerine yol açtı. Dönemin başbakanı İsmet İnönü tüccarların bu telaşı için "... Masum ruhlar, kendi on liralarını tehlikeden kurtarmak için döviz tedarikine kalkmışlar ve herkesin aynı telaşıyla kendi on lirasını değil evini, dükkânını, tarlasını, istikbalini tehlikeye atacağını fark etmez olmuşlardır..." dedi¹⁷.

3 - Dış borçların ödenmesine başlanacak olması¹⁸.

Bu husus Türkiye için siyasal bir problem yarattı. Çünkü buhrana karşı alınan önlemlerden dolayı Osmanlı borçlarının şimdilik ödemesine imkân kalmamıştı. Dolayısıyla Aralık 1928'de borçların ödenmesiyle ilgili imzalanan mukavelelerin uygulanmaya konulması da gecikti¹⁹.

17 Tüccarların bu telaşı için bak.. "İsmet Paşa Hazretlerinin Nutku " TBMM Z.C., C.13,s.14-17; Aynı nutuk için Ayın tarihi, C.23, N. 69, s.5291-5298; Milliyet 13.12.1929; Cumhuriyet 13.12.1929; İnönü'nün Söylev ve Demeçleri,s.204-205; Kuruç, Bilsay, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C.1, 1929-1932, Ankara 1988,s.36-39; Muhit, N.7, Mart 1930, s.2, Türk Yurdu, Birinci kânun 1929, S.24-218,s.69-75.

18 Ödemek zorunda kaldığımız borçlar, Osmanlı Devleti'nden kalmadır. Bkz. İsmail Hakkı, " Osmanlı Borçları ", Ayın Tarihi, c.27,S.74, Mayıs 1930, 6275-6299; Çağlayan Topar, Osmanlı Dış Borçları Neden ve Sonuçları ", 1854-1923, Maliye Dergisi, Eylül-Ekim 1980, s.26-55.

19 Borçların ödenmesi meselesi uzun görüşmelerden sonra 23 Nisan 1933'te Paris'te yeniden karara bağlanmıştır. Paris'te imzalanan mukavele için bak. Düstur 3. Tertip, C.14, s.311.

4 - Psikolojik etkenler, asılsız söylentiler vb. sebeplerden dolayı halkın, Türk parasının değer kaybedeceği endişesiyle elinden çıkararak İngiliz parasıyla değiştirmeye çalışması²⁰.

Başbakan İnönü 12.12.1929'daki ünlü konuşmasında bu hususu açıklarken "... kötü niyetli ve imansız olanlar için meydan, zehir saçacak tam bir fırsat gösteriyordu. Devletin mubaaya ihtiyacı ileride daha fazladır. Devlet paranın kıymetini tutabilmek için bütün servetini sarf etmiştir. Hükümet milli parayı düşüre düşüre sıfıra yaklaştıracak sonra az bir bedel ile parayı piyasadan toplayıp devlet bankası açacak ve yeni para çıkaracak gibi spekülörlerin propagandalarıyla, halkı Türk parasını elden çıkarmağa yönettiklerini..."belirtir.²¹

5 - Para kredi işletmelerini ülke düzeyinde kontrol edecek bir kuruluşun bulunmaması. Cumhurbaşkanı Atatürk böyle bir müessesenin eksikliğini önceden tespit ederek 1 Kasım 1928'de TBMM'nin 3. dönem 2. toplanma yılını açarken şöyle demişti: "*Cumhuriyetin kâğıt parasının değiştirilmesi hitam bulmuştur. Cumhuriyet Bankası'nın*²² *bu sene zarfında açılmasına muvaffakiyetimiz, yüksek ve esaslı icraatımıza hakikaten iftihar olunacak bir ilave olacaktır*"²³ ve 1 Kasım 1929'da "*Senelerden beri malî sahada devam eden İslahat bu sene ki faaliyetimizde de yeni mevzular bulacaktır... Devlet bankasının teşkiline dair kanun da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunacaktır*"²⁴ ifadelerini kullanmıştır. Atatürk'ün direktifleriyle 1928'de kuruluş çalışmalarına başlanan Merkez Bankası ancak 1930'da açılabilirdi²⁵. Kuruluş aşamasında Alman iktisatçıları K. Müller,

20 Mısırlıoğlu, M.Kemal, Karabekiroğlu Deniz, " 1929 Buhranı ve Harcama Politikaları " Maliye dergisi Atatürk Özel Sayısı, Ekim 1981,s.159; İsmail Habip " İthalattan İbret " Çukurova'da Memleket, Yıl 2, sayı 13-26, 15 Nisan 1930.

21 Ayın Tarihi, C.23, N.69,s.5291-5298; Kuruç, Belgelerle,s.36, Milliyet, 13.12. 1929; Çukurova'da Memleket, Nisan 1930,S.13-26.

22 Atatürk Cumhuriyet bankasıyla Merkez Bankasını kastetmektedir.

23 S.D., C.1, s.376.

24 S.D., C.1, s.381.

25 TBMM Z. C. 20.,11.6,1930 tarihli oturum s. 204 - 207. Ayrıca bak Yunus Nadi "Devlet Bankası" Cumhuriyet, 12.11,1930; Bankanın kuruluş kanununun neşri için Cumhuriyet 24.5.1930; Ayrıca İlkin Selim "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişmesi" Türkiye İktisat Tarihi Semineri, H. Ü. yay. Ankara 1975, s. 537-583; Tekeli İlhan - İlkin Selim, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara 1981, s. 300 - 307.

ardından da Hjalmar Schout'a, Türkiye'de böyle bir bankanın kurulması için gerekli zemin bulunup bulunmadığı konusu incelendi²⁶.

6 - Spekülatif faaliyetleri körükleyen yabancı bankalar üzerinde gerekli kontrolün sağlanmaması. Spekülatif nitelikli bu bankalar kısa süre içinde 2 milyon 770 bin TL sermaye ile 58 milyon 668 bin TL mevduat toplamayı basardılar²⁷. Bu miktar para krizi içinde bulunan Türkiye için önemli bir kayıptı.

7 - Halkın yerli malı kullanımı ve tasarruf konusunda bilinçsiz olması ve bazı ithal mallarına karşı aşırı talebi, Başbakan İnönü, bunun önüne geçilmesi için şöyle dedi *"eğer istihsalimiz kifayet etmiyorsa ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer(kararsız) kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüzün yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürünmüş ince ipekler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz"*²⁸. İnönü halkı tasarruf etmeye ve yerli malını kullanmaya özendirmek için bizzat Atatürk'le birlikte yerli kumaştan elbise yaptırdı²⁹. Bankalarda tasarruf hesapları açtırdı. Ancak halk bir süre daha yerli malına rağbet etmediği için tüccarlar yerli mamullerini, Avrupalı diye sattılar. Bu durum çeşitli zamanlarda tahkikatların açılmasına sebep oldu³⁰.

Buhran sırasında görülen bu olumsuzluklar iç ve dış ticaret hadlerini bozdu. İthalat hacmini daralttı. Hükümetin bütçe gelirlerini önemli ölçüde azalttı³¹. 1923-29 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti, ham madde ve tarımsal madde-

-
- 26 Muller raporunu 15.10.1929'da bitirdi. Ağustos 1930'da da Cumhuriyet Gazetesinde tefrika edildi; Tekeli-İlkin A.g.e., Ek-IV de rapor yeniden neşredildi. Ayrıca rapor hakkındaki ilginç bir tartışma için bak. TBMM ZC, C. 21, 25 Eylül 1930 tarihli oturum, s. 9 - 24
- 27 Alaattin Cernil, "Bizde Ecnebi Bankalar" Ayın Tarihi 1929-1930, C. 68-71, s. 5673-81, sadece döviz üzerinde kredi açan yabancı bankalar hakkındaki şikayetler için bak. Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), "Mali Vaziyetimiz", Hakimiyeti Milliye, 8.11.1929; aynı konuda Milliyet, 13.1.1930 ve Türkiye'deki Yabancı bankaların buhran dönemindeki mevduat miktarları ve mudi adeti için bak İstatistik Yıllığı, C. 5, 1931 - 32, s. 391.
- 28 Ayın Tarihi, C. 23, No: 69, s. 5291 -5298, Milliyet ve Cumhuriyet, 13.12.1929, Kuruç, Belgelerle... s. 38.
- 29 Halk Dergisi, 4/372, s. 45, 16.12.1929.
- 30 Bazı örnek olaylar için bak "Avrupa Malı diye Satılan Yerli Mallarımız, Cumhuriyet, 27.11.1933" Sahtekârlık Tahkik ediliyor, Cumhuriyet, 28.11.1933.
- 31 Ali Süreyya, "Bizde Buhranın Tesirleri" Cumhuriyet, 18.4.1933.

lerin ihracı ve her türlü mamul maddelerin ithalinden oluşuyordu. Yapılan ithalatın önemli bir bölümü milli ekonominin kurulmasına kaynak teşkil eden malzemelerden oluştuğundan 1929'dan sonra iç üretimin artmasını sağladı.³²

Türkiye, buhrana girmeden önce Lozan Antlaşması'nın özel şartları sebebiyle gümrüklerine tam olarak sahip olmamakla birlikte; gümrük miktarını az da olsa artırmayı başarmıştı. İhraç mallarına prim vermek, bir ihraç bankası kurmak, ihraç mallarının standardizasyonunu sağlamak bu başarının içinde sayılabilir.³³ Alınan bu tedbirlerin yanı sıra buhran yıllarında düşen fiyatlara karşı Türkiye birbiri ardından gelen iyi hasılat yıllarının katkısıyla daha fazla mal ihraç ederek buhrana karşı tedbir almaya çalıştı. Bunun sonucunda 1930'dan itibaren ihracatımızda belirli oranlarda artma görüldü.³⁴ Ancak ihraç mallarının miktarı tabloda görüldüğü gibi buhran döneminde ton olarak artmasına rağmen maddi değer olarak düştü.

Tablo II.

1930 -1938 Arasında İhraç Mallarımızın Miktarı ve Değeri³⁵

- 32 Ticaret Bakanlığı ve 50 yıl Ticaret Vekaleti Yay. No: 1, s. 47.
- 33 Tekeli - İlk, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara 1977, s. 89
- 34 1929-1938 döneminde ihraç edebildiğimiz maddeler genel olarak şu şekilde özetlenebilir;
- I- Gıda maddeleri: Canlı hayvan, balık, yumurta, peynir, yağ, buğday, arpa, bakliyat, kuş yemi, vb.
- II- Meyveler: Üzüm, incir, fındık, ceviz, fıstık, badem, portakal, kayısı, vb., zeytin, zeytinyağı, tütün.
- III- Ham maddeler: Pamuk, yün, tiftik, koza, ipek, kendir, keten, deri, afyon, palamut kitre, mazı, kereste.
- IV - Madenler: Kömür, bakır, krom.
- V - Diğer: Halı, kilim vb.'dir. T. C. Ticaret vekaleti, Konjonktür, seri A N. 2, Şubat 1940, s. 17; N. 4 Nisan 1940, s. 19.
- 35 Tablo: İstatistik Yıllığı 1940-1941, s. 359-359 ve Ticaret Vekaleti Konjonktür Şubat 1940 Seri A, s. 47 dokümanlarına dayanılarak hazırlanmıştır. Bu dokümanlarda 1928 - 39 yılları arasındaki ihraç ürünlerimizin ayrı ayrı dökümü ve ihraç nispetleri ayrıntılı olarak verilmektedir.

Yıllar	İhraç Ürünlerinin Miktarı (Ton)	TL.	US \$ 1 000
1930	776.663	151.454	71.308
1931	883.221	127.275	60.226
1932	1.077.520	101.301	47.971
1933	1.251.436	96.162	58.065
1934	1.637.653	92.149	73.007
1935	1.479.949	95.861	76.232
1936	1.376.916	117.733	93.670
1937	1.068.454	137.984	109.225
1938	1.104.845	144.949	115.019

BUHRANA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Bu sebeple hükümet buhrana karşı ciddi tedbirler almak zorunda kaldı.³⁶ Hatta konu parti ve hükümet programlarına girdi³⁷. Alınan tedbirler Başbakan İnönü'nün deyimiyle "milletçe ve devletçe azamî tasarrufu" gerektiriyordu³⁸. Bunun için ilk etapta döviz alım satımı kontrol edildi. Milli para korundu. Spekülasyonların önlenmesi ve paranın korunması için 30.5.1929'da çıkarılan 1447 sayılı menkul kıymetler ve kambiyo borsası kanunundan istenilen faydanın sağlanmaması üzerine, paranın, altına nazaran sabit bir kıymetle ölçülmesi sağlandı. İnönü "... Milli paranın düşürülerek ortadan kaldırılması değil, milli paranın daha ziyade kıymetlendirilerek altına bağlanması bizim bütün gayret ve kuvvetimizi sarf ettiğimiz başlıca hedeftir" dedi³⁹.

Atatürk milli paranın hükümet tarafından bu şekilde korunmasını memnunlukla karşılıyordu. 13.12.1929'da Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta

³⁶ Yunus Nadi, "Buhrana Karşı Fevkalâde Tedbirler" Cumhuriyet 11.2.1931; Yakup Kadri "Buhran Karşısında" Hakimiyeti Milliye, 4.11.1931; Ali Süreyya "Bütçe Tasarruflarının ilmi Esasları Nelerdir" Cumhuriyet, 14.7.1931; F. G., "İktisadi Hareketler", Cumhuriyet, 4.11.1987.

³⁷ 2.10.1930 tarihli V. İnönü Hükümeti'nin Programı, Haz. Dağlı Nuran, Aktürk Belma, Hükümet Programları, C. I, 1920- 1960, Ankara 1988, s. 40 -43.

³⁸ Meclis Müzâkerâtı", Cumhuriyet, 18.6.1930.

³⁹ Ayın Tarihi, C. 23, N. 69, s. 5292 - 5293.

"*Milli paramızın kıymetini muhafaza yolunda hükümetin aldığı tedbirlerin iyi neticeler vermekte olmasından memnunum*" dedi⁴⁰. Hükümet, Atatürk'ün bu açıklamasının ardından 22.2.1930'da Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 1567 sayılı kanunu çıkardı⁴¹. Buna bağlı olarak çıkardığı kararnamelerle döviz kısıtlamasına gitti. Spekülasyonu yasakladı. Kişi ve kurumların, ihtiyaçları olmadıkça döviz alıp satmaları engellendi. Kişi ve kuruluşların dövize olan ihtiyaçlarının karşılanması için ihtiyaç miktarının önceden liste halinde tespit edilerek bakanlığa bildirilmesi mecburiyeti getirildi. Ayrıca bankalarda, bankerlerin yabancı paralarını karşılık göstererek Türk lirası üzerinden avans vermeleri, Türk parasıyla yapılan tediyatı (ödemeleri) ve kendi hesaplarını, ihtiyaç listeleri dışında dövizle yapmaları yasaklandı. Bunlara ilave olarak Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar geçecek süre içinde kambiyo alım ve satımını idare etmek ve spekülasyon yapılmasına meydan vermemek gayesiyle milli ve yabancı bankaların katılımıyla 24.5.1930'da Maliye Bakanlığının başkanlığında bankalar konsorsiyumu kuruldu⁴². Ziraat Bankası ile İş Bankası'nın kaynakları artırıldı. Osmanlı borçlarının yıllık daha düşük tutarlarla ödenmesi karara bağlandı. İthalat zorlaştırıldı. Öte yandan hükümet; paranın değer kaybetmesiyle ticaret açıkları arasında yakın bir bağlantı olduğu gerekçesiyle ithalatta takas sistemi, ithal kotaları ve klining antlaşması gibi vasıtalarla dış ticaret açığını kapatmaya çalıştı⁴³. Temmuz 1931'de yürürlüğe giren 1873 sayılı kanunla hükümet ithalata fiziki sınırlama getirme yetkisi aldı⁴⁴. Kasım 1931'de de kota listelerini ilan etti⁴⁵. Zaruri olmayan ya da faydası mahdut olan yurt dışı seyahatleri durduruldu⁴⁶.

40 Hakimiyeti Milliye, 15.12.1929.

41 Geniş bilgi için bak. Köklü, A.g.e., s. 35-36.

42 Derin Haldun, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940, s. 151-152; Aysan Mustafa, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Kırklareli - Vize 1981, s. 49. Tekeli -İlkin, A.g.e., s. 82 ve 115-119.

43 Celâl Bayar'ın 1934'te yaptığı radyo konuşması, ed. Kutay Cemal, Celâl Bayar, C. 1, İstanbul 1939, s. 335 - 341.

44 Düstur 3. tertip C. 12, s. 1013; Boratav Korkut, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1974, s. 128 - 129.

45 Düstur, C. 13.

46 Milliyet, 20.12.1929.

Hükümet yapılan bu kısıtlamalarla ithalatı azaltıp ihracatı artırarak dış ticaret dengesini sağlamayı, yerli malı üretimini artırmayı ve vatandaşı tasarrufa teşvik ederek yeni kalkınma politikası için sermaye biriktirmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple 1929'dan sonra yapılan ithalatın yapısı 1923 -1929 döneminden oldukça farklı bir görünüm arz etti.

Buhran, millî gelir ve bütçe gelirlerinde de ani düşüslere sebep oldu.⁴⁷ Bütçe gelirlerinin cari dengeleri 1929'da 224 milyon TL 'den 1931 de 167 milyon TL 'ye kadar düştü. Bu düşüş 1935'e kadar devam etti.⁴⁸

SONUÇ

Sonuç olarak buhran Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında önemli değişiklikler meydana getirdi. Hükümet de 1929 yılının sonlarına doğru daha önce yapılan açıklamaların aksine buhranın salt spekülâtif hareketlerden ibaret olmadığını bu sebeple yalnız başına kanunî müeyyidelerle buhranın önlenemeyeceğini kavradı. Başbakan İnönü'nün " *Milyonların itimadı teklârlerden başlar... Millî para üzerinde en hassas ve en müessir olan âmil halkın itimadı*" yolundaki sözleri buhrana karşı halkın da hükümete yardımcı olması gerektiğini ortaya koydu. Bu doğrultuda hükümet ithalat ve ihracat açıklarını kapatmaya yarayan kısa vadeli yabancı kredilerin⁴⁹ yerine yurt içinde yeni kaynaklar aradı.⁵⁰

Kriz döneminde Türkiye'nin asıl problemi, kalkınmış ülkelerde olduğu gibi çeşitli önlemlere başvurarak artan mal stoklarını eritmek değil, verimliliği arttırmak ve yeni kapasite yaratmaktır. Çünkü Türkiye birkaç tarım ürünü dışında dışarıya satacak mal bulamamanın yanı sıra şeker, gaz, bez gibi zaruri tüketim mallarını bile dışarıdan satın almanın sıkıntısını çekiyordu. Bunların en kısa zamanda giderilmesi için ülke çapında yeni bu sosyo ekonomik dinamizm sağlamak, halkın ekonomik hayattaki aktivitesini arttırmak ve zaten kıt olan ekonomik imkânlardan tasarrufta bulunmak gerektiğine inanıyordu. Ancak Başbakan İnönü'nün 12.12.1929 tarihli konuşmasından anlaşıldığı gibi bizde millî iktisat diye bir mefhumun topluma benimsetilememesinden, halk yerli üretimi kullan-

47 Bak. Bulutay Tuncer, Tezel Y. Sezai ve Yıldırım Nuri, Türkiye'de Millî Gelir 1923 - 1948, Ankara 1974'te bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir

48 Konu hakkındaki tablo ve açıklamalar için bak. Derin, A.g.e., s. 47-50; Tezel, Yahya Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950) Ankara 1986, s. 206; 35 nolu dipnot.

49 Okyar Osman, "Atatürk ve Ekonomi", Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982, s. 53.

50 "11 Senelik İktisadi Bilanço" Milliyet, 29.10.1934.

mak konusunda gerekli titizliği göstermiyordu. Bunun giderilmesi amacıyla II. Meşrutiyetten itibaren sürekli gündemde tutulan milli iktisat ve yerli malını kullanma politikasına yeni bir boyut kazandırıldı. Ve İnönü'nün 12.12.1929 tarihindeki buhran ve milli iktisat konusundaki ünlü konuşmasının ardından, Millî İktisat ve Tasarruf Cemi-yet'i kuruldu⁵¹.

⁵¹ Cemiyet hakkında geniş bilgi için bak Semiz Yaşar, 1929-1938 Döneminde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 1991 tarihinde kabul edilmiş olan yayınlanmamış doktora tezi.